

Karol Łopatecki, Ewa Zalewska

Kozyrscy – ostatni właściciele uroczyska Jaroszówka

Studia Podlaskie 24, 61-81

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KAROL ŁOPATECKI, EWA ZALEWSKA

KOZYRSCY – OSTATNI WŁAŚCICIELE UROCZYSKA JAROSZÓWKA

DOI: 10.15290/sp.2016.24.03

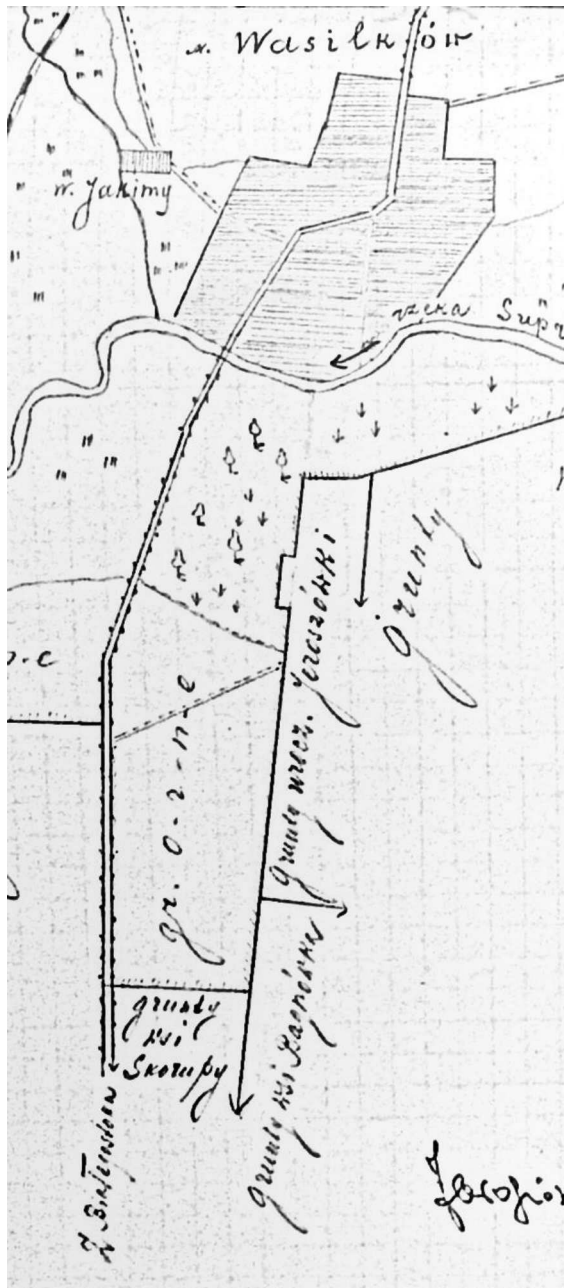
Słowa kluczowe: Kozyrscy, Jaroszówka, gospodarstwo rolne w XX w., stosunki majątkowe w Białymstoku, obrót ziemią w XIX–XX w.

Niniejszy artykuł przedstawia losy ostatnich właścicieli Jaroszówki – rodziny Kozyrskich, którzy od roku 1891 do dnia dzisiejszego posiadają część dawnego majątku. Powstanie tego tekstu nie byłoby możliwe, gdyby nie inspiracja i pomoc obecnego właściciela i spadkobiercy majątku – Wiktora Kozyrskiego¹. Dzięki udostępnionym dokumentom, fotografiom oraz pozyskanym informacjom od wspomnianego Pana Wiktora, możliwe jest prześledzenie losów tej rodziny i uzupełnienie informacji podanych w poprzednich publikacjach dotyczących Jaroszówki².

Uroczysko Jaroszówka to wąski pas ziemi leżący pomiędzy Wasilkowem a Białymstokiem po lewej stronie rzeki Supraśl, równoległe do drogi łączącej oba miasta. Wydzielenie tego zalesionego pierwotnie obszaru wiąże się ze starostwem wasilkowskim, które zostało powiększone m.in. o opisywane

¹ Wiktor Kozyrski zatelefonował do Karola Łopateckiego dzięki umieszczeniu w Internecie publikacji o Jaroszówce, w której pojawiało się nazwisko Kozyrscy. Pan Wiktor wyraził chęć przedstawienia dodatkowych informacji o tej ziemi oraz uzupełnienia wydarzeń opisanych na podstawie źródeł archiwalnych. W tym miejscu chcielibyśmy podziękować panu Wiktorowi Kozyrskiemu za udzieloną pomoc oraz udostępnienie dokumentacji na potrzeby pisania tego artykułu.

² K. Łopatecki, E. Zalewska, *Historia Uroczyska Jaroszówka. Badania nad przemianami własnościowo-osadniczymi na pograniczu Wasilkowa i Białegostoku*, „Studia Podlaskie” 2013, nr 21, s. 51–87; K. Łopatecki, R. Poniak, E. Zalewska, *Pomnik w Uroczysku Jaroszówka – świadek akcji komasacji gruntów w II Rzeczypospolitej*, „Pogranicze. Studia Społeczne” 2014, nr 23, s. 97–110. Wywiad został przeprowadzony 14 VIII 2015 r.

Ilustracja 1. Lokalizacja uroczyska Jarosówka z 1931 r.³

³ Archiwum Państwowe w Białymstoku (dalej: APB), Starostwo Powiatowe Białostockie (dalej: ASB), sygn. 137, s. 169.

teren w 1567 r. W niewyjaśnionych okolicznościach ziemie te stały się szlachecką własnością alodialną. W 1626 r. Stanisław Pajewski przekazał grunt Jaroszkówka jako uposażenie do białostockiego kościoła parafialnego. Był to teren bagienny, poprzecinany licznymi jarami i źródłami, które zasilały płynącą środkiem uroczyska rzeczkę mającą ujście w rzece Supraśl. Teren był trudny do gospodarczej eksploatacji, dlatego znaczną część porastał las, pozostały obszar obejmował podmokłe łąki. W okresie nowożytnym ciek wodny zagospodarowano spiętrzając go i budując młyn. Po sprowadzeniu przez Izabelę z Poniatowskich Branicką do Białegostoku księży misjonarzy objęli oni te grunta, co oficjalnie nastąpiło w 1824 r. W XIX w. osadzona była tam jedna rodzina – Niczyborskich – którzy byli zobowiązani do pilnowania lasu i w okresie przeduwłaszczeniowym byli zwolnieni z pańszczyzny. W 1849 r. obszar ten liczył cztery włóki (120 morgów), z których 12 morgów przeznaczono pod zasiew, łąki obejmowały 14 morgów, dodatkowo pobudowany był młyn, „a reszta zarosła dość pięknym lasem”⁴. Kościołowi katolickiemu dobra te skonfiskowano po powstaniu styczniowym, a następnie ziemię sprzedał skarb państwa jako „majątek instrukcyjny”⁵.

Istnieją dwa wypisy ze Starszego Notariusza Sądu Okręgowego w Grodnie, gdzie odnotowano zakup Jaroszkówki⁶. Umowa sprzedaży zawarta była 5/17 kwietnia 1871 r. pomiędzy władzami grodzieńskiej guberni, w której imieniu występował leśniczy Gustaw Westeberg, a Mikołajem Trochimowskim. Wpis do hipoteki nastąpił 26 maja/7 czerwca 1871 r. Nabywcą był rzeczywisty radca, posiadający IV stopień w tabeli rang i jednocześnie białostocko-sokólski powiatowy marszałek szlachty w latach 1866–18907. Zakupił on trzy leśne majątki ziemskie: Boguszewo (146 dziesięcin 763 sążni), Jaworówkę (56 dziesięcin 160 sążni) oraz Jaroszkówkę (37 dziesięcin 1776 sążni). Wszystkie te nieruchomości wyceniono na 9 719 rubli. Jaroszkówka była najdroższą ziemią instrukcyjną sprzedaną w powiecie sokólskim, gdyż kosztowała 1 427 rubli, co daje cenę jednej dziesięciny 37,5 rubli wobec przeciętnej

⁴ Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, f. 4 – 35890 (A 2555), s. 3.

⁵ K. Łopatecki, E. Zalewska, dz. cyt., s. 51–68; NID, Teki Glinki, 214, s. 16.

⁶ APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie(dalej: SNG), sygn. 128, k. 59–60; APB, SNG, sygn. 159, k. 179–179v. Warto podkreślić, że jeszcze z 18 października 1900 r. spadkobiercy po Mikołaju Trochimowskim [Michał Trochimowski, Zofia Żaryn i Natalia Daw(i)ydw] złożyli wniosek do Starszego Notariusza Sądu Okręgowego w Grodnie o dokonanie wypisu transakcji z 1871 r. APB, SNG, sygn. 316, k. 195.

⁷ APB, SNG, sygn. 128, k. 59–60; L. Szczuka, *Marszałkowie szlachty gubernji [!] grodzieńskiej*, „Ateneum Wileńskie” 1924, t. 2, nr 7–8, s. 425. Był Trochimowski również honorowym członkiem Towarzystwa Osad Rolnych i Przytułków Rzemieślniczych: *Rocznik Towarzystwa Osad Rolnych i przytułków rzemieślniczych za rok 1879*, Warszawa 1880, s. XII.

ceny 12,6. Jednakże według danych z powiatu sokólskiego z 1859 r. przeciętny koszt dziesięciny (czyli obszaru o powierzchni 10 925 m²) w obrocie ogólnym wynosił aż 72,22 rubli, co wskazuje jak korzystna była to transakcja⁸.

Kiedy rodzina Kozyrskich osiedliła się w Jarosówce nie mamy jednoznacznych danych. Według spisu właścicieli ziemskich w guberni grodzieńskiej sporządzonych na rok 1890 Wawrzyniec (Ławryn) Kozyrski odnotowany został jako właściciel 37 dziesięcin gruntu położonego w uroczysku Woroszyły i Jarosówka, przy czym jego ziemie pozbawione były terenów zalesionych⁹. O ile informacja o prawie własności do kolonii Woroszyły znajduje potwierdzenie w późniejszych danych¹⁰, o tyle sytuacja prawna dotycząca Jarosówki musi zawierać błąd. W rodzinnych dokumentach pana Wiktora Kozyrskiego znajduje się bowiem odbitka wypisu zakupu Jarosówki od Trochimowicza, która nosi datę 1891 r. Z uwagi na jego istotę przybliżę odnotowane tam informacje¹¹.

Jest to wypis pochodzący ze *Starszego Notariusza Sądu Okręgowego w Grodnie*. Notarialny akt kupna-sprzedaży Jarosówki nastąpił 1/13 czerwca 1891 r. w obecności białostockiego notariusza Piotra Fedorowicza Serap(f)ina, który w tym celu przyjechał do majątku Jurowce¹². Odnotował on, że strony kontraktu są mu osobiście znane i posiadają pełną zdolność do czynności prawnych. Byli to Mikołaj Michajłowicz Trochimowski, zamieszkały w majątku Jurowce, oraz Konstanty Mikołajewicz Kozyrski, mieszkający w uroczysku

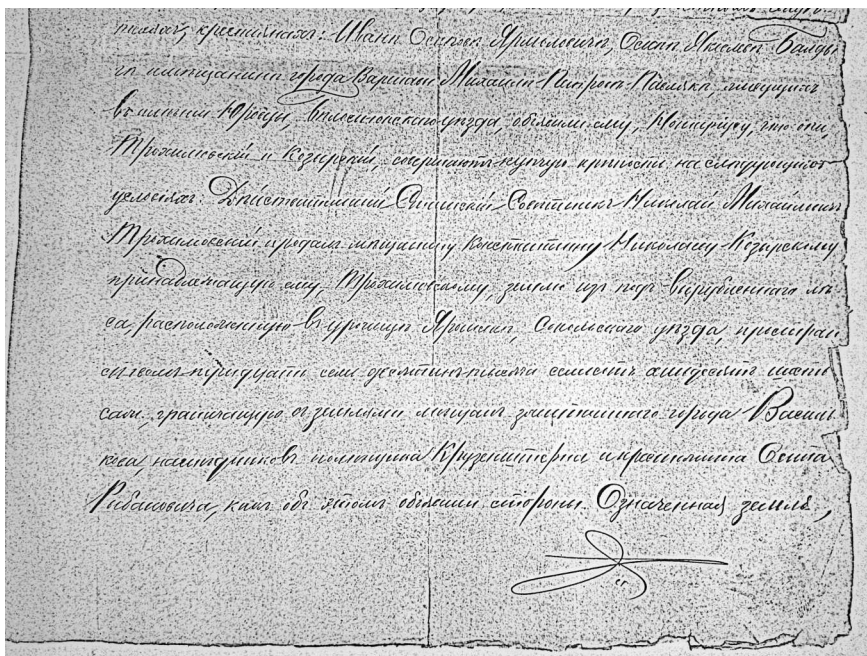
⁸ J. Szumski, *Instrukcyjne majątki ziemskie w powiecie sokólskim w latach 1867–1914: problematyka prawnowłasnościowa*, [w:] *Studia polsko-litewsko-białoruskie: praca zbiorowa*, red. J. Tomaszewski, E. Smułkowa, H. Majecki, Warszawa 1988, s. 73–79.

⁹ *Списокземлевладений в Гродненскойгубернии*, Сост. П. Диков, Гродно 1890, s. 55.

¹⁰ Wawrzyniec (Ławrenty) Kozyrski syn Semena sporządził testament 13 IV 1893 r., a zmarł dwa lata później, wtedy również postanowienia testamentowe zatwierdził Sąd Okręgowy w Grodnie. W zapisie tym przekazuje wszystkie swoje nieruchomości (grunty orne, łąki oraz sad) i ruchomości które znajdują się w uroczysku Woroszyły swoim synom Aleksanderze i Mikołajowi: 2/3 dóbr miały przypaść pierwszemu, a pozostała część wraz z zabudowaniami (dom mieszkalny, stodoła, dwa chlewy) drugiemu synowi. APB, SPB, sygn. 105, k. 6, 20–21, 92–92v.

¹¹ Dokument jest wypisem ze Starszego Notariusza Sądu Okręgowego w Grodnie – jednakże kwerenda w tym zespole przechowywanym w Archiwum Państwowym w Białymstoku nie przyniosła pozytywnych rezultatów. Luka ta jest tym bardziej prawdopodobna, gdyż Jerzy Szumski (dz. cyt., s. 83) opisując ten typ majątków na rok 1914 nie zna transakcji, w której Jarosówka weszłaby w posiadanie rodziny mieszczańskiej lub chłopskiej. Na chwilę obecną oryginał przechowuje Aleksander Kozyrski, ksero dokumentu posiada również Wiktor Kozyrski (odbitka fotograficzna w posiadaniu Karola Łopateckiego) i stanowi jedyne świadectwo tej transakcji.

¹² Trochimowicz nabył zadłużony majątek Jurowce w 1867 r. K. Łopatecki, E. Zalewska, dz. cyt., s. 69.

Ilustracja 2. Akt sprzedaży uroczyska Jaroszówka z 1891 r. (fragmenty)

Jaroszówka (powiat sokólski). Świadcami czynności prawnej byli: Jan Osipowicz Jarmołowicz¹³, mieszczanin warszawski Józef Jakowlewicz Bałdyga oraz Michał Piotrowicz Pawlak, zamieszkały w majątku Jurowce. Trochimowski sprzedał dokładnie taką samą nieruchomość, którą nabył 20 lat wcześniej (37 dziesięcin i 1776 sążni), zaznaczono przy tym, że obszar ten został całkowicie wykarczowany. Ważny fragment dotyczył granic ziemskich. Sąsiadami sprzedanych gruntów byli mieszkańcy przedmieść Wasilkowa oraz właściciel ziemski Kruzensztern¹⁴ oraz rolnik Osip Rybakowicz. Oczywiście, nieruchomość tę wpisano do ksiąg hipotecznych¹⁵.

W późniejszych latach ziemię należąca do Kozyrskich i Rybakowiczów traktowano łącznie, określając je mianem Jaroszówka, gdyż miały wspólną szachownicę gruntów¹⁶. Stąd wniosek, że Rybakowicze prawdopodobnie przejęli swoją część ziemi opierając się na edyktach uwłaszczeniowych¹⁷. Potwierdzają to dane z lat 1928–1930, kiedy to podczas scalania gruntów odnotowano, że w Jaroszówce zamieszkują dwie rodziny – Kozyrscy, którzy posiadali akta hipoteczne oraz Rybakowicze, niemający założonych akt¹⁸.

Analizując akt sprzedaży Jaroszówki z 1891 r. należy podkreślić, że Konstanty Mikołajewicz Kozyrski mieszkał już na terenie uroczyska¹⁹. Bardzo prawdopodobne więc, że już wcześniej był posiadaczem niesamoistnym tych

¹³ Jan Jarmołowicz był włościaninem zamieszkałym w Jurowcach. Osoba ta występowała jako świadek testamentu wykonanego przez Mikołaja Trochimowskiego 10 XI 1894 r. APB, SNG, sygn. 316, k. 196–197v.

¹⁴ Aleksander Iwanowicz Kruzensztern był właścicielem klucza zabłudowskiego, do którego należały również graniczące od wschodu z Jaroszówką – Nowodworce. A. Miodowski, *Przewłaszczenia dóbr dojlidzkich na przełomie 1921/1922 roku*, „Studia Podlaskie” 1997, nr 7, s. 97; J. Szumski, *Podział hrabstwa zabłudowskiego w latach 1887–1887 r.*, „Z Zabłudowskiej Ziemi” 5 (1992), s. 3; J. Szumski, *Recenzja*, [do:] *Obok Orła znak Pogoni... Powstańcy styczniowi na Białostocczyźnie (...)*, „Studia Podlaskie” 1990, nr 1, s. 316. Zob. *Druga część Hrabstwa Zabłudowskiego, Sobolewsczyzna*, 1815 r., Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Zb. Kart., R. 453–3, ark. 22, s. 153.

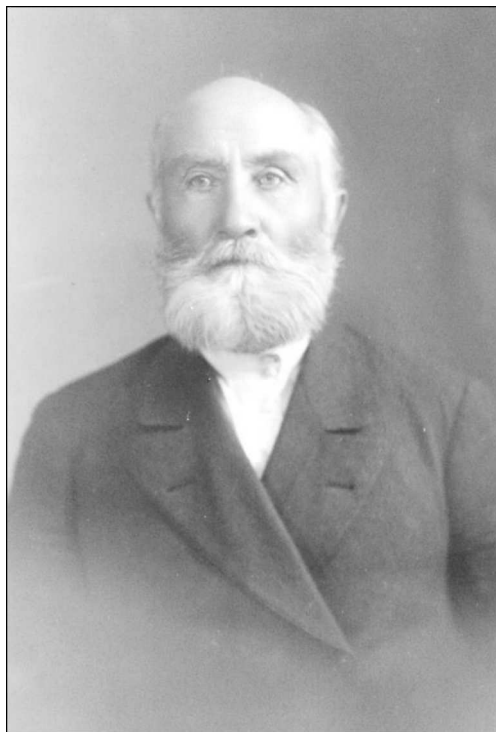
¹⁵ Według pisarza hipotecznego przy Sądzie Okręgowym w Białymstoku na powiat Sokólski i Bielski z 1937 r. hipoteka ta nosiła numer 23/1–4643. APB, SPB, sygn. 137, k. 212–212v.

¹⁶ K. Łopatecki, E. Zalewska, dz. cyt., s. 73–84.

¹⁷ W okresie powstania styczniowego w 1863 r. władze rosyjskie, aby odciągnąć chłopów od wystąpienia zbrojnego w zachodnich guberniach Imperium Rosyjskiego (w tym guberni grodzieńskiej) przekazały całą ziemię uprawianą przez chłopów na własność. K. Grzybowski, *Historia państwa i prawa Polski*, t. IV, *Od uwłaszczenia do odrodzenia państwa*, Warszawa 1982, s. 108.

¹⁸ APB, SPB, sygn. 137, k. 47v, 53, 75, 119v, 123v, 147v, 187.

¹⁹ Tezę tę potwierdza pochodzący z końca XIX w. spis podatkowy sporządzony na potrzeby powiatu sokólskiego, gdzie pod nr 110 odnotowano mieszkającego w Jaroszówce Konstantego Kozyrskiego syna Mikołaja. APB, Inspektorat podatkowy powiatu sokólskiego, sygn. 94, k. 63.

Ilustracja 3. Konstanty Kozyrski – nabywca Jaroszkówki (zdjęcie z około 1931 r.)

gruntów (być może dzierżawcą). Stąd też prawdopodobnie wkradł się błąd do sprawozdania dotyczącego właścicieli ziemskich z 1890 r., w którym odnotowano, że w Jaroszówce posiadał nieruchomość Wawrzyniec Kozyrski. Ten był co prawda spokrewniony z Konstantynem, nie było to jednak bliskie pokrewieństwo, o czym świadczy otczestwo: Konstantyna ojcem był Mikołaj, a Wawrzyńca Semen²⁰. Również pan Wiktor Kozyrski podkreśla, że linia z kolonii Woroszyły nie była blisko spokrewniona z rodziną z Jaroszkówki.

Zastanowić się należy nad obszarem – w 2 połowie XIX w. konsekwentnie pisano o 37 dziesięcinach i 1776 sążniach. A zatem obszar ten w przeliczeniu na hektary liczył prawie 41 ha (40,78 ha)²¹. Tymczasem według

²⁰ Należy zatem odrzucić sugestie w pracy K. Łopatecki, E. Zalewska, dz. cyt., s. 71–72, że Wawrzyniec był dziadkiem Konstantego.

²¹ W 1815 r. uroczysko bez spornych ziem wynosiło zaledwie 2 włóki, 16 morgów i 239 prętów, czyli około 50 ha. Obszar sporny (z miastem Wasilkowem) wynosił 18 morgów i 60 prętów. *Druga część Hrabstwa Zabłudowskiego, Sobolewskiej, 1815 r.*, AGAD, Zb. Kart., R. 453–3, ark. 22, s. 153.

nowoczesnego pomiaru gruntów przeprowadzonego na potrzeby akcji scaleniowej w dwudziestoleciu międzywojennym, obliczono Jaroszkówkę znajdującą się w rękach Kozyrskich na 25,2 ha²². Różnica 15,5 ha mogła być częściowo wynikiem sprzedaży części gruntów, w pewnym stopniu można ją jednak wiązać z niedokładnością wcześniejszych obliczeń²³.

Z pewnością już w latach 90. XIX w. rodzina Kozyrskich przeniosła się z Białegostoku do Jarosówki. Z rodzinnych przekazów wiemy, że Konstanty Mikołajewicz Kozyrski budował domy czynszowe, z czego czerpał duże profity. Prawdopodobnie posiadał on gospodarstwo rolne w okolicach „Markowej Góry”²⁴, a wraz z rozwojem przestrzennym miasta tereny stały się niezwykle atrakcyjne pod inwestycje budowlane²⁵. Poświadcza tę koncepcję zachowana dokumentacja notarialna²⁶. Z 1895 r. pochodzi potwierdzona przez notariusza Michała Popowskiego sprzedaż nieruchomości położonej na ulicy Fabrycznej 142 o powierzchni 190,58 sążni (około 867,5m²). Wówczas, jak odnotowano w transakcji, chłop zamieszkały w Białymstoku Stanisław Borowski zakupił za 1 500 rubli od Konstantego Kozyrskiego działkę, przy czym płatność miała nastąpić w przeciągu trzech lat (kwotę

²² APB, SPB, sygn. 137, k. 47v, 53, 75, 123v, 187.

²³ Świadczą o tym losy pomiarów kolonii Woroszyły. Według wykazu z 1929 r. kolonia miała powierzchnię 32 ha (dwóch właścicieli). Po zweryfikowaniu danych przez urząd gminy Wasilków w 1934 r. odnotowano dwóch właścicieli, którzy mieli po 6,72 ha, czyli w sumie 13,44 ha ziemi. Jak wyjaśniała Maria Kozyrska, były to liczby odnotowane w „księgach magistratu. Tu też muszę zaznaczyć, że nikt przecież dotychczas nie dokonywał z polecenia magistratu dokładnych pomiarów gruntu (...). Domyślam się że to zaszła pomyłka z powodu nieświadomości porównania wielkości jednostek: morga i hektara. Na ile ja sobie przypominam lat około 12 wstecz [1922 – K.Ł. i E.Z.] magistrat zbierał wiadomości o wielkości obszaru gruntów w poszczególnych gospodarstwach, więc w tej podane były wielkości obszaru gruntu w morgach, nie wiedząc, że morgi są mniejsze od hektarów”. Sama Maria deklarowała, że w sumie kolonia obejmuje około 25 ha. Kiedy jednak we IX 1934 r. wykonano pomiary gruntów okazało się, że jest trzech właścicieli, a ogólna powierzchnia to 32,18 ha. APB, SPB, sygn. 105, k. 3v, 13v–14v, 26v–27; APB, SPB, sygn. 137, k. 119.

²⁴ Przedmieście „Markowa Góra” obejmowała m.in. ulice: Poleską, Smolną, Chmielną. Był to obszar o bardzo wąskich drogach i nieuporządkowanej zabudowie. „Przedmieścia Białostockie” 1 (1932), 1, s. 5; „Gazeta Białostocka” 1914, R. 3, nr 8, s. 114.

²⁵ Miasto Białystok oficjalnie powiększyło swój obszar w 1877 r. Zob. W. Kusiński, *Rozwój przestrzenny miasta Białegostoku*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. I, red. J. Antoniewicz, J. Joka, Białystok 1968, s. 49. Istotne przekształcenia w okolicach „Markowej Góry” nastąpiło w wyniku powstania linii kolejowej Białystok – Wołkowysk. T. Lijewski, *Geografia komunikacji województwa białostockiego*, Warszawa 1962, s. 34, 61.

²⁶ Jeszcze notariusz Michał Popowski odnotował 29 XI 1897 r., że Kozyrski mieszka na ulicy Strukowskiej. Podkreślić należy, że w innych dokumentach zaznaczano, iż jest mieszkańcem uroczyska Jaroszkówka. APB, SNG, sygn. 118, k. 78.

Ilustracja 4. Gospodarstwo Kozyrskich w Jarosłówce – stan na przełom lat 20. i 30. XX w.

kapitalizowano o odsetki w wysokości 9% w skali rocznej)²⁷. Kolejny dokument pochodzi z 20 sierpnia/2 września 1903 r., kiedy to zawarto kontrakt sprzedaży nieruchomości również przy ulicy Fabrycznej, nieopodal „Markowej Góry”. Działkę o powierzchni 15 na 7 sążni wyceniono na 1 500 rubli płatnych w ciągu dwóch lat, uwzględniając oprocentowanie w skali roku na 9%. Działka ta znajdowała się pomiędzy ulicą Strukowską (obecnie ul. Ciepła²⁸) z jednej strony a działkami notabene Jana Kozyrskiego z drugiej²⁹. Kolejnymi dwiema bardzo dużymi transakcjami była sprzedaż dwóch zabudowanych parceli białostockiemu Żydowi Pinchusowi Jankielowi Worhaftikowi³⁰. Pierwsza transakcja nastąpiła 13/26 sierpnia 1912 r. Wówczas Konstanty Kozyrski sprzedał za 7 000 rubli dwupiętrowy dom i działkę położoną przy

²⁷ APB, SNG, sygn. 52.

²⁸ M. Kietliński, A. Leszczuk, *Wykaz ulic Białegostoku w latach 1799–2000*, Białystok 2003, [s. 5]. Nieznana jest data i treść uchwały o nadaniu nazwy Strukowska. Dotychczas najstarszy poświadczony ślad dotyczący tej nazwy pochodził z 1892 r. T. Fiedorowicz, M. Kietliński, J. Maciejczuk, *Białostockie ulice i ich patroni*, Białystok 2012, s. 69, poz. 134.

²⁹ APB, SNG, sygn. 92, k. 196–196v.

³⁰ Śladem po Pinchusie Worhaftik’u jest zachowany w Białymstoku nagrobek na którym odnotowano rok jego śmierci (5683, czyli 1922 r.). Zob. <http://www.bagnowka.com/?m=cm&g=zoom&img=12857&gal=38> [dostęp: 13.02.2016].

ulicy Strukowskiej między parcelami nr 660, 1877A i 624A. Nieruchomość ta graniczyła z ulicą Rzeźnicką, a sąsiednie działki były własnością Chaima Arońskiego, Jakuba Arońskiego oraz Konstantego Rybakowicza³¹. Druga transakcja odbyła się 12/25 października 1912 r. Wówczas ponownie te same strony podpisały umowę kupna-sprzedaży placu wraz z zabudowaniami na ulicy Strukowskiej (nr działki 624) za 7 000 rubli³². Niewykluczone, że były jeszcze inne nieodnalezione transakcje. Istotne korzyści finansowe na początku XX w. wiązały się z dostarczeniem podwód – czyli wozów i koni – wykorzystywanych przy transporcie cegły na potrzeby rozbudowy białostockiej świątyni rzymsko-katolickiej³³.

Te spore kwoty przede wszystkim były lokowane w uroczysko Jaroszówka, zaczęto bowiem kopać stawy, a następnie je zarybiać³⁴. Lokacja kapitału skupiła się również na wykupie innych ziem ornych. Największą transakcję przeprowadzono 8/20 sierpnia 1899 r. Wówczas generał-major Konstanty Frybes sprzedał Konstantemu Kozyrskiemu „chutor” Tokarowszczyzna nieopodal Michałowa o powierzchni 162,19 dziesięcin (177,2 ha)³⁵. Nieruchomość ta położona była przy majątku Hieronimowo oraz ziemi należącej do miasta Narew, graniczyła również z wsiami Małynka (własność Zbigniewa Kołodzieja) i Ochrymowicze. Całość transakcji wyceniono na 8 780 rubli³⁶. W świadomości rodziny Kozyrskich brak informacji o tym chutorze, prawdopodobnie więc ziemie te zostały odsprzedane.

W dwudziestoleciu międzywojennym Jaroszówka była już bardzo dobrze zagospodarowanym i nowoczesnym gospodarstwem rybnym. Przeprowadzony spis właścicieli scalanych gruntów z 1928 r. wykazał, że na terenie Jaroszówki zamieszkują dwie rodziny. Właścicielami nieruchomości był Konstanty Kozyrski, który posiadał 25,2 ha ziemi. Drugim mieszkańcem był Wincenty Rybakowicz dysponujący 11,76 ha ziemi. W posiadaniu pana

³¹ APB, SNG, sygn. 118, k. 70–71v.

³² APB, SNG, sygn. 118, k. 68.

³³ Zob. *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. XII, z. 2: *Miasto Białystok*, red. M. Zgliński, A. Oleńska, Warszawa 2015, s. 16–17, 29–31.

³⁴ Według przekazów rodzinnych przynajmniej jeden staw już istniał na wykupionym w 1891 r. terenie. Ostatecznie do 20-lecia międzywojennego powstało 11 zbiorników wodnych. APB, SPB, sygn. 137, s. 163.

³⁵ Biorąc pod uwagę obszar, należy przyjąć, że „chutor” stanowił odpowiednik folwarku zakładanego z dala od wsi. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. II, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1881, s. 425. Por. T. Pannecki, *Porównanie zakresu i metod ujęcia treści na mapach topograficznych ziem zaboru rosyjskiego z przełomu XIX i XX wieku*, „Polski Przegląd Kartograficzny” 2015, t. 47, nr 1, s. 50–51.

³⁶ APB, SNG, sygn. 145, k. 76–77v, 79–80.

Ilustracja 5. Zbiór siana w latach 30. XX w. na uroczysku Jaroszówka

Wiktora Kozyrskiego znajdują się dwa spisy mieszkańców uroczyska Jaroszówka wykonane w 1891 i 1914 r. na potrzeby parafii prawosławnej w Wasilkowie³⁷. W świetle zawartych w księgach metrykalnych informacji można odtworzyć członków rodziny Kozyrskich zamieszkujących w uroczysku.

Tabela 1. Członkowie rodziny Kozyrskich

Imię i nazwisko	Rok urodzenia	Daty śmierci
Konstanty (Mikołajewicz) Kozyrski	1857	1931
Olga z domu Pankiewicz 1° Arciszewska 2° Kozyrska	1857	1929
Mikołaj Kozyrski	1881	1963
Aleksandra Kozyrska	1885	brak danych
Wiktor Kozyrski	1887	lata 60. XX w.
Włodzimierz Kozyrski	1889	lata 30. XX w.

³⁷ Szerzej o parafii prawosławnej w Wasilkowie: J. Maroszek, *Wasilków – miasto renesansowej harmonii*, [w:] *Wasilków. Miasto renesansowej harmonii 1566–2006*, red. J. Maroszek, Wasilków 2006, s. 40, 46.

Ilustracja 6. Rodzina Kozyrskich (koniec lat 20. XX w.) – w centrum rodzice Konstanty i Olga

Informacje podane w tabeli 1 należy pogłębić. Olga Pankiewicz zanim wyszła za mąż za Konstantego Kozyrskiego (ok. 1880 r.) była w związku małżeńskim z dużo od siebie starszym i zamożnym gospodarzem rolnym Arciszewskim. Z pierwszego związku urodziły się dziewczynki (przynajmniej dwie) – które wyszły za mąż i zamieszkały w głębi Rosji. Natomiast najmłodszy syn z drugiego małżeństwa (Olgi i Konstantego Kozyrskiego) – Włodzimierz tuż przed lub na początku I wojny światowej wyjechał na wschód w okolice Nowosybirska, gdzie założył rodzinę i doczekał się dwóch synów. Starsi synowie zostali na Podlasiu. Najstarszy Mikołaj był przygotowywany do przejęcia gospodarstwa – jego edukacja skończyła się na czterech klasach szkoły podstawowej w Wasilkowie³⁸. Młodszemu Wiktorowi zapewniono gruntowaną edukację. Został on mierniczym i zamieszkał w Bielsku

³⁸ Już w latach 1920–1921 Mikołaj Kozyrski samodzielnie występuje, bez ojca Konstantego, przed notariuszem. Zob. APB, Skorowidz do akt Notariusza Bolesława Urbanowicza w Białymstoku za lata 1920–1921, sygn. 62, poz. 120, 327.

Podlaskim, gdzie ożenił się z córką prawosławnego księdza. Po rozwodzie jako geodeta znalazł pracę na Podolu, dokąd wyjechał, ale przynajmniej w czasie kampanii polskiej 1939 r. powrócił do Jaroszkówki³⁹.

Interesującym śladem zachodzących przemian własnościowych był ufundowany przez Konstantyna w 1927 r. pomnik. Znajdował się on na drodze prowadzącej do Nowodworców (obecnie ulica Stawowa) na terenie uroczyska, gdzie na betonowym postumencie umieszczono głaz. Całość ma wymiary 250×220×160 cm⁴⁰. Na pomniku zwraca uwagę wykonana w rosyjska inskrypcja (tłum.: *MIŁOŚCIWY BOŻE. TWOJE IMIĘ UMOCNIŁO MNIE W TRUDACH BUDOWANIA TEJ SIEDZIBY, CHROŃ JĄ WSZECHMOGĄCY POTOMKOM MOIM W CAŁOŚCI WIECZNIE*)⁴¹. Niewątpliwie obiekt ten ukazuje głęboką wiarę Konstantego, który był m.in. starostą cerkiewnym przy wasilkowskiej świątyni Świętych Apostołów Piotra i Pawła. Należy również pamiętać, że pomnik został wystawiony w krytycznym momencie, gdyż prowadzona była wówczas akta scaleniowa gruntów na przedmieściach Wasilkowa. Objęta komasacją miała być cała Jaroszkówka, tym samym doskonale zagospodarowane ziemie mogły zostać rozparcelowane⁴². Dodać należy, że według przekazów rodzinnych granitowy głaz narzutowy został przetransportowany, ręcznie zamocowany i obrobiony przez kamieniarza. Wokół pomnika posadzono cztery tuje, które zostały zniszczone podczas II wojny światowej. Niedługo po budowie pomnika w Jaroszówce zmarła Olga Kozyrska, co miało miejsce w 1929 r. Wówczas też Konstanty ufundował wykonany w kamieniu nagrobek, który do dnia dzisiejszego znajduje się na cmentarzu prawosławnym w Wasilkowie.

Konstanty umiera 7 grudnia 1931 r. Według akt hipotecznych z 1937 r. uroczysko Jaroszkówka dziedziczone była przez dwóch najstarszych synów⁴³. W rzeczywistości majątek po ojcu przejął najstarszy syn – Mikołaj, który został zobowiązany do spłaty Wiktora.

³⁹ Wojewoda Białostocki upoważnił Wiktora Kozyrskiego do „wykonywania zawodu mierzniczego przysięgłego. Mierniczy Kozyrski przysięgę służbową złożył w starostwie powiatowym w Białymstoku dn. 2 VII 1932 r. i jako siedzibę urzędową obrał Bielsk-Podlaski, ul. Mickiewicza Nr. 51”. „Białostocki Dziennik Wojewódzki” 1932, R. 12, nr 11, s. 595, poz. 91. Dokonał on m.in. scalenia gruntów wsi Kuchary w gminie Łunna w powiecie grodzieńskim, co nastąpiło w 1935 r. „Białostocki Dziennik Wojewódzki” 1938, R. 18, nr 1, s. 22.

⁴⁰ K. Łopatecki, R. Poniak, E. Zalewska, dz. cyt., s. 97–109.

⁴¹ Pomnik rodziny Kozyrskich z 1927 r. został wpisany do rejestru zabytków na mocy decyzji Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z 15 IV 2009 r. Obiekt posiada również kartę ewidencyjną zabytku.

⁴² K. Łopatecki, E. Zalewska, dz. cyt., s. 73–84.

⁴³ APB, SPB, sygn. 137, k. 212–212v.

Ilustracja 7. Nagrobek Olgi Kozyrskiej zmarłej w 1929 r.⁴⁴

W dwudziestoleciu międzywojennym gospodarstwo prosperowało. Był to wynik aktywności Mikołaja Kozyrskiego: jego przedsiębiorczości oraz zainteresowania nowatorskimi rozwiązaniami technicznymi. Oprócz gospodarstwa rybnego Mikołaj założył pasieki, zajmował się również myślistwem, a podmokłe łąki wykorzystywał przy hodowli krów (do 15 sztuk). W oborze zainstalowana była wentylacja, co było rzadko spotykane na tych terenach. Na potrzeby gospodarstwa zakupiono grabiarkę konną, żniwiarkę, dwa kultywatory, młockarnię. Mleko dostarczano do pięciu lokalnych sklepów. Gospodarstwo posiadało 4 konie, stale zatrudniano nianię, a w okresie letnim dodatkowo czterech parobków (pastucha, służącą i dwóch robotników rolnych). Zyski lokowano w ziemi – zakupiono m.in. 2,5 ha w Nowodworcach, posiadano również ziemię w kolonii Woroszyły.

⁴⁴ Nagrobek oraz metalowe ogrodzenie znajduje się na prawosławnym cmentarzu w Wasilkowie w niezmienionym kształcie. Po śmierci Konstantego (1931 r.) obiekt podwyższono dodając kolejną tablicę pamiątkową.

Ilustracja 8. Pasieka ulokowana przy domu mieszkalnym w Jaroszkówce (ok. 1926 r.)

Mikołaj prezentował zupełnie odmienny poziom kultury i wychowania niż ojciec, co jest widoczne na fotografiach z tego okresu (zob. ilustracja 9). O ile Konstanty ubierał się w tradycyjny strój chłopski, o tyle Mikołaj był zawsze elegancko ubrany, wyraźnie aspirował do klasy średniej. Warto podkreślić, że w tym okresie brał udział w organizowanych wycieczkach do Gdyni, Krakowa, czy wzorcowej wsi Lisków (koło Kalisza).

Niewątpliwie Kozyrscy ze względu na zamożność, wyznanie, sposób gospodarowania wyróżniali się na tle okolicznych mieszkańców⁴⁵. Charakterystyczne, że bliższych, przyjacielskich stosunków nie utrzymywano z mieszkańcami przedmieść Wasilkowa. Zażyłe relacje kultywowano natomiast z Rybakowiczami – właścicielami stawów w miejscowości Krasne (na drodze prowadzącej z Białegostoku do Supraśla) oraz Frejdenbergami⁴⁶ – będącymi właścicielami kwaciarni Flora przy ulicy Sienkiewicza. Dobre relacje utrzymywano z rodziną Pankiewiczów zamieszkałą w Płoskach. Kozyrscy dobrze

⁴⁵ K. Łopatecki, R. Ponią, E. Zalewska, dz. cyt., s. 107–108.

⁴⁶ Frejdenbergowie posiadali duży zakład ogrodniczy nieopodal cmentarza ewangelickiego w Białymstoku. Po II wojnie światowej wyjechali do Niemiec (część rodziny do RFN, pozostali zamieszkali w Dreźnie).

Ilustracja 9. Konstantyn, Olga i Mikołaj Kozyrscy – fotografia z 1926 r.

odnaleźli się w strukturach II Rzeczypospolitej, podobnie jak część prawosławnych mieszkańców Białostoczczyzny⁴⁷. Należy podkreślić, że Mikołaj znał język rosyjski, polski oraz co istotne posługiwał się gwarą miejscową, co znacznie ułatwiało nawiązanie i utrzymanie dobrosąsiedzkich stosunków.

⁴⁷ W Białymstoku przy ulicy Sienkiewicza 55 w latach 30. XX w. funkcjonował „Dom Prawosławny im. Piłsudskiego”, który kształtował postawy patriotyczne wśród ludności prawosławnej. „Tempo” 1935, R. 1, nr 6, s. 2. Władze rządowe doprowadziły również do upowszechnienia w życiu religijnym języka polskiego. W. Śleszyński, *Bezpieczeństwo wewnętrzne w polityce państwa polskiego na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007, s. 223–225.

Ilustracja 10. Rodzina Kozyrskich: Mikołaj, Lidia, Wiktor i Aleksander (14 VII 1935 r.)

Mikołaj ożenił się z Lidią z domu Szmyga⁴⁸, z którego małżeństwa urodziło się dwóch synów – Wiktor (w 1930 r.) i Aleksander (1932 r.). Wiktor, inżynier-elektryk na emeryturze, jest aktualnym (2016 r.) właścicielem gospodarstwa rybnego na terenie Jaroszówki, Aleksander natomiast został artystą-malarzem i jest obecnie emerytowanym profesorem Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie⁴⁹.

⁴⁸ Por. APB, SPB, sygn. 105, k. 114v, 136v.

⁴⁹ Zob. <http://www.prezydent.pl/archiwalne-aktualnosci/rok-2000-i-starsze/art,697,nominacje-profesorskie.html> [dostęp: 09.02.2016].

Podczas II wojny światowej Kozyrscy wystawili na potrzeby armii polskiej podwozy, dostarczając trzy furmanki z końmi. W świadomości rodziny Kozyrskich bardzo wyraźnie zapamiętano kilkudniową obecność wojsk niemieckich w Białymstoku zakończoną 22 września 1939 r.⁵⁰ Po wkroczeniu armii niemieckiej, stosując się do obwieszczenia wystosowanego do ludności, Mikołaj Kozyrski przekazał broń, posiadaną na potrzeby polowań, wojskom okupacyjnym. Po kilku dniach armia niemiecka wycofała się, a w te miejsce przybyli żołnierze radzieccy. Nowe władze okupacyjne powtórnie żądały zdania broni, co przysporzyło rodzinie wielu kłopotów, gdyż nie respektowano niemieckiej karteczki kwitującej odbiór. Prawdziwie tragiczny los dla rodziny Kozyrskich nastąpił w 1940 r., kiedy 10 lutego władze radzieckie zaliczyły ich w poczet obszarników (wraz z Rybakowiczami) i zesłały na Sybir podczas pierwszej zimowej wywózki. Miejscem docelowym zesłania był posesiołek Kwitok położony w rejonie tajszeckim. Tam rodzina spędziła dwa lata do kwietnia 1942 r., kiedy na mocy tzw. amnestii (z 12 sierpnia 1941 r.) mogli opuścić miejsce deportacji. Rodzina Rybakowiczów oraz Wiktor Kozyrski wraz z armią Andersa opuścili ZSRR, a następnie przebywali w Afryce (Kenii i Ugandzie), po czym na stałe zamieszkali w Wielkiej Brytanii bądź Kanadzie. Natomiast rodzina Mikołaja Kozyrskiego udała się do sowchozu „Krasnyj Majak” (obecnie Krutaja Gorka) w rejonie Kanska. Przebywali w nim od 25 maja 1942 r. aż do 1946 r. Tam też Wiktor Kozyrski chodził do szkoły.

W świetle relacji rodzinnych deportację udało się przeżyć całej rodzinie dzięki zapobiegliwości ojca – Mikołaja – który zabrał z domu diament do cięcia szymb. Na terenie ZSRR wykorzystywał go do obróbki tafli szklanych, dzięki czemu mógł dorobić i pozyskać żywność. Po powrocie do kraju okazało się, że dom został rozebrany i wywieziony do Studzianek. Kiedy jednak okazało się, że rodzina przeżyła zsyłkę dom ponownie rozebrano i zwrócono właścicielom. Całe gospodarstwo było jednak rozgrabione i zdevastowane. W okresie Rzeczypospolitej Polskiej i PRL-u dobra ziemskie nie zostały skonfiskowane, ale wysokie podatki zmuszały właścicieli do stopniowego wyprzedania nieruchomości. Jeszcze za życia Mikołaja sąd skonfiskował 10,5 ha łąk za zaległości podatkowe. Obecnie 3-hektarowe gospodarstwo rybne w Jarosławcu pozostaje w rękach syna Mikołaja – Wiktora⁵¹.

⁵⁰ W. Śleszyński, *Białystok w sowieckiej fotografii propagandowej 1939–1941. Proces aneksji i polityczno-prawnej sowietyzacji Białostoczczyzny*, Białystok 2000, s. 21.

⁵¹ Szerzej o obecnych stosunkach własnościowych w Jarosławcu: PROTOKÓŁ Nr 1/2011 z posiedzenia KOMISJI ROLNICTWA I ŚRODOWISKA w dniu 21 stycznia 2011 roku w Starostwie Powiatowym w Białymstoku, http://bip.st.bialystok.wrotapodlasia.pl/Rada.Pow/1b831e9878d/4kadencja/Komisja_rolnictwa/protokoly_komisji/prot.nr.1_20_z.dnia.htm [dostęp: 11.02.2016].

The Kozyrski family – the last owners of Jaroszkówka nature reserve

Abstract

The article presents the story of the Kozyrski family who purchased and developed Jaroszkówka nature reserve. Konstanty Kozyrski effected the transaction with Mikołaj Trochimowski in 1891. The estate's development entailed setting up a fish farm, cattle trade and beekeeping. It was undoubtedly one of the best prospering estates in the outskirts of Białystok during the Interwar Period. In 1940 the Kozyrski family was ranked landlords and deported to Siberia. They returned to Jaroszkówka six years later.

Key words: the Kozyrski family, Jaroszkówka, 20th century agricultural farm, property relations in Białystok, trade in land in the 19th and 20th centuries

Козырские – последние владельцы урочища Ярошувка

Абстракт

В статье рассказывается о судьбе белостокской семьи Козырских, которая приобрела и освоила урочище Ярошувка. Константин Козырский заключил сделку с Николаем Трохимовским в 1891 г. Недвижимость развивалась за счет основания рыбного хозяйства, разведения коров, а также занятия пчеловодством. Несомненно, Ярошувка была одним из наиболее развитых поместий в пригородах Белостока межвоенного 20-летия. В 1940 г. Козырских назвали помещиками и сослали в Сибирь. Они вернулись в Ярошувку только спустя шесть лет.

Ключевые слова: Козырские, Ярошувка, земледелие в XX в., имущественное положение в Белостоке, распределение земли в XIX–XX в.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Białymstoku:

- Inspektorat podatkowy powiatu sokólskiego, sygn. 94.
- Skorowidz do akt Notariusza Bolesława Urbanowicza w Białymstoku za lata 1920–1921, sygn. 62.
- Starostwo Powiatowe Białostockie, sygn. 105, 137.
- Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 52, 92, 118, 128, 137, 145, 159, 316.

Archiwum Główne Akt Dawnych, Zb. Kart., R. 453–3.
Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, f. 4 – 35890 (A 2555).
Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa), Teki Glinki, 214.

Źródła drukowane

„Białostocki Dziennik Wojewódzki” 1932, R. 12, nr 11.
„Białostocki Dziennik Wojewódzki” 1938, R. 18, nr 1.
„Gazeta Białostocka” 1914, R. 3, nr 8.
„Przedmieścia Białostockie” 1932, R. 1, nr 1.
Rocznik Towarzystwa Osad Rolnych i przytułków rzemieślniczych za rok 1879, Warszawa 1880.
„Tempo” 1935, R. 1, nr 6.
Списокземлевладений в Гродненскойгубернии, Сост. П. Диков, Гродно 1890.

Opracowania

Fiedorowicz T., Kietliński M., Maciejczuk J., *Białostockie ulice i ich patroni*, Białystok 2012.
Grzybowski K., *Historia państwa i prawa Polski*, t. IV, *Od uwłaszczenia do odrodzenia państwa*, Warszawa 1982.
Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. XII, z. 2, *Miasto Białystok*, red. M. Zgliński, A. Oleńska, Warszawa 2015.
Kietliński M., Leszczuk A., *Wykaz ulic Białegostoku w latach 1799–2000*, Białystok 2003.
Kusiński W., *Rozwój przestrzenny miasta Białegostoku*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. I, red. J. Antoniewicz, J. Joka, Białystok 1968.
Maroszek J., *Wasilków – miasto renesansowej harmonii*, [w:] *Wasilków. Miasto renesansowej harmonii 1566–2006*, red. J. Maroszek, Wasilków 2006.
Miodowski A., *Przewłaszczenia dóbr dojludzkich na przełomie 1921/1922 roku*, „*Studia Podlaskie*” 1997, nr 7.
Lijewski T., *Geografia komunikacji województwa białostockiego*, Warszawa 1962.
Łopatecki K., Zalewska E., *Historia Uroczyska Jaroszkówka. Badania nad przemianami własnościowo-osadniczymi na pograniczu Wasilkowa i Białegostoku*, „*Studia Podlaskie*” 2013, nr 21.
Łopatecki K., Poniat R., Zalewska E., *Pomnik w Uroczysku Jaroszkówka – świadek akcji komasacji gruntów w II Rzeczypospolitej*, „*Pogranicze. Studia Społeczne*” 2014, nr 23.
Panecki T., *Porównanie zakresu i metod ujęcia treści na mapach topograficznych ziem zaboru rosyjskiego z przełomu XIX i XX wieku*, „*Polski Przegląd Kartograficzny*” 2015, t. 47, nr 1.
Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. II, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1881.

- Szczuka L., *Marszałkowie szlachty gubernji [!] grodzieńskiej*, „Ateneum Wileńskie” 1924, nr 2.
- Szumski J., *Instrukcyjne majątki ziemskie w powiecie sokolskim w latach 1867–1914: problematyka prawno-własnościowa*, [w:] *Studia polsko-litewsko-białoruskie: praca zbiorowa*, red. J. Tomaszewski, E. Smułkowa, H. Majecki, Warszawa 1988.
- Szumski J., *Podział hrabstwa zabłudowskiego w latach 1887–1887 r.*, „Z Zabłudowskiej Ziemi” 1992, nr 5.
- Szumski J., *Recenzja*, [do:] *Obok Orła znak Pogoni... Powstańcy styczniowi na Białostoczczyźnie (...)*, „Studia Podlaskie” 1990, nr 1.
- Śleszyński W., *Bezpieczeństwo wewnętrzne w polityce państwa polskiego na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007.
- Śleszyński W., *Białystok w sowieckiej fotografii propagandowej 1939–1941. Proces aneksji i polityczno-prawnej sowietyzacji Białostoczczyzny*, Białystok 2000.

strony internetowe

- http://bip.st.bialystok.wrotapodlasia.pl/Rada_Pow/1b831e9878d/4kadencja/Komisja_rolnictwa/protokoly_komisji/prot_nr_1_20_z_dnia.htm [dostęp: 11.02.2016].
- www.bagnowka.com/?m=cm&g=zoom&img=12857&gal=38 [dostęp 13.02.2016].
- www.prezydent.pl/archiwalne-aktualnosci/rok-2000-i-starsze/art,697,nominacje-profesorskie.html [dostęp: 09.02.2016].

Karol Łopatecki, dr hab., historyk, prawnik, pracuje w Instytucie Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku. Zainteresowania badawcze: historia prawa wojkowego w epoce nowożytnej oraz sądownictwa w obwodzie białostockim.

e-mail: karollopatecki@gmail.com

Ewa Zalewska, mgr, historyk archiwista, pracuje w Archiwum Państwowym w Białymstoku. Zainteresowania badawcze: historia regionalna Podlasia.

e-mail: ewacylko@wp.pl